

Európai identitásról, Európa jövőjéről

Újévi etűdök

Az európai integráció történelmi körülményeiről, az új ipari-technikai forradalomról • Az európai identitásról • Az identitás történelmi alapjai • Európa nyugati és keleti felének egymásrautaltságáról • Az Európai Unió új határai • Mi is az EU, és mi a célja? • Európa emancipálódása

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ TÖRTÉNELMI KÖRÜLMÉNYEIRŐL, AZ ÚJ IPARI-TECHNIKAI FORRADALOMRÓL

*A technika
emberi
dimenziója*

Napjainkban újabb ipari-technikai forradalom megy végbe. Sokat beszélnek róla. De kevesebbet beszélnek e technikai forradalom *emberi dimenziójáról*: az információs forradalomról. Ami társadalmi és kulturális forradalom. Az új technika – a komputer, a telefónia, a tévé, az internet, a multimédia – szerintem ugyanis gyökeresen alakítja át az ember és ember közötti érintkezéskultúra egészét. Hirtelen bővül az emberek ismeretrádiusza, sőt utazásaival mozgásrádiusza, nem beszélve a szakirodalomban már gyakran leírt forradalomról a termelészervezésben.

E folyamatok több évszázada elfogadott életcélokat kérdőjeleznek meg. *Egyén és közösség* viszonyának gyökeres változását hozzák magukkal.

*Individualizmus,
új típusú
kollektívizmus*

Beszélünk *új individualizmusról* – hiszen a világról az egyén szinte korlátok nélkül szerzi be a képernyő előtt ismereteit és fogalmazza meg viszonyát eddig nem ismert népekhez, hitekhez, életcélokhoz. Az ezredforduló polgára öntudatosabb, mint elődei.

De beszélünk ugyanakkor *új típusú kollektívizmusról* is. Az ember mind tudatosabban szemléli a maga és a közösség viszonyát, mind tuda-

2000. január 12. Előadás a güterslohi, V. Európa Fórumon. Az Európai Unió jövőjéről három felkért előadó tartott vitaindítót: *J. Delors*, az Európa Bizottság (vagyis az európai „kormány”) korábbi elnöke az *unió politikai jövőjéről*; *Koch-Weser*, a Világbank korábbi elnökhelyettese az *unió gazdasági jövőjéről* és *Glatz Ferenc* az *unió humánpolitikai jövőjéről*. Az ott elhangzott, németül szabadon tartott előadás magyar nyelvű változata a jelen szöveg.

tosabban fogalmazza meg az egy időben megélt különböző identitásait – családi, baráti, nembéli, szociális, etnikai, vallási, korosztályi identitását. És ezt a többféle identitást meg is akarja élni. Szabadon és tudatosan keres, teremt szervezeti, közösségi kereteket azokkal, akik hasonlóan gondolkodnak, éreznek. Öntudatosan megválasztott identitáspluralizmus bontakozik ki.

Természetes – és nem a 2000. év miatt van ez így –, hogy az európai kontinensen élők is újrafogalmazzák a világmindenséghez, az emberi közösség egészéhez, a *községhez*, a *nemzeti közösségükhöz* és a *kontinentális közösséghez* (Európához) fűződő azonosságérzésüket, identitásukat. Évezredek *értékrendek bomlásának*, *keveredésének*, új *életelvek* kialakulásának korát éljük. Legyünk őszinték, nem tudjuk megmondani vagy csak jósolni tudjuk, milyen emberi-kulturális életrendek lesznek száz év múlva a döntők, amelyek meghatározzák a kontinensen élők életcéljait.

AZ EURÓPAI IDENTITÁSRÓL

Nincs hatékony Európai Unió európai identitás nélkül. De egyáltalán, mennyiben létezik európai identitás? „Európai identitás”-ról vagy pedig „európai uniós identitás”-ról beszélünk? Melyiket akarjuk erősíteni: a területigazgatási egységhez, az EU-hoz való identitást? Állampolgári identitás helyett „európai uniós” identitást vagy pedig jobban az európaiságunk kulturális alapjaihoz való kötődést, azaz az európeer-tudatot?

Ismeretes: mai európai kultúránk alapja a görög–latin, keresztény-zsidó kultúrkör. Ez a kultúrkör remélhetően békében fogja megélni a 21. századot a mohamedán, buddhista stb. életelvek mellett. És valószínűleg látni fogjuk a kultúrák interferenciáit – közösségi, sőt egyéni szinten is –: a keresztény, a mohamedán, buddhista és egyéb életelvek – sőt napi étkezési, barátkozási szokásoknak, hitelveknek – kereszteződéseit az egyszer megélt életben. És fogalmazzuk majd újra és újra, mit jelent a keresztény-zsidó kultúrkörön belül a latin-amerikai, az észak-amerikai, az afrikai, az európai identitás. Mit tartunk életképesnek a jelenünkből a jövő számára? Mindenki – korábbi filozófusok és egyszerű emberek ma – másként-másként válaszol.

Uniós vagy kontinentális identitás.

A zsidó-keresztény, görög–latin életelvek

AZ IDENTITÁS TÖRTÉNELMI ALAPJAI

Én, mint büszke európai, három fogalommal írhatom le az európai identitásom alapját: *nyitottság*, *szolidaritás*, *kulturális diverzitás*.

■ **Nyitottság.** A *nyitottság* az első ismérvünk – több ezer éves görög–latin gyökerű hagyományunk. Mi kíváncsi népek vagyunk. Vezetőink mindig kíváncsiak voltak a világ egészére, világpolgárok voltak.

A „kíváncsi” európai

Egész rövid periódusokban (a keresztény egyház bizonyos korszakaiban, a 20. század egyes államrendszerében) és csak lokálisan érvényesült a ki-zárás és a bezárkózás politikája. Európa történelmében sohasem volt el-zárkózás, mint az USA vagy Kína, Japán életében.

Én tehát azt várom a 21. század Európai Uniójától, hogy erősítse ezt az európai hagyományt a földrészen élő minden polgárban. Adjon lehetőséget arra, hogy kibontakozzék a társadalomban a *minden kontinens iránti érdeklődés politikája*. És erősítse a *különböző életelveket* követő kultúrák iránti érdeklődést. Annál is inkább, mert az új ipari-technikai forradalom a regionális és kontinentális integrációk mellett magával hoz egy *világméretű integrációt*, világméretű versenyt is. És nekünk e versenyben a minden iránti nyitottságunk csak előnyös lehet.

A „gondosko-dó” európai

■ **Szolidaritás.** A másik alapelv: *szolidaritás*. A nyugat-európai társadalmi rend alapja volt – ez a zsidó-keresztény közösségek óriási vívmánya –, hogy állandóan törekedett a kölcsönösségre, a gondoskodásra. Sem szociális, sem kulturális téren nem voltak olyan mély szakadékok a társadalom vezető (gazdag vagy legműveltebb) rétegei és az átlagember között, mint a más alapelvű (iszlám, buddhista) kultúrákban vagy akár a más kontinensen kifejlődött, azonos alapelvű amerikai, orosz, dél-amerikai, afrikai kontinens társadalmában. A zsidó-keresztény életelvek mellett ezt a kapcsolatot, *társadalmi kölcsönviszonyt* fejlesztette ki a széles körben elterjedő könyvnyomtatás, majd a közpénzen folyó tömeges, magas szintű *általános képzés*. És a *szociális háló*, amely az elmúlt fél évszázad szociális jóléti államához vezetett.

Unió:
szociális
kiegyen-súlyozó szerep

Ne legyen sem szociális, sem áthidalhatatlan kulturális szakadék a társadalomban! Ne legyenek nyomornegyedek a 21. század Európai Uniójában! Vajon nem lehet ez az egyik alapelv, amely vezethet bennünket, a múltat tanulmányozva, a jövőről gondolkodva? Vagyis a 21. század Európai Uniójának – mint igazgatási szervezetnek – egyik sajátossága legyen a *szociális és a kulturális kiegyensúlyozó szerep*. De vajon mennyire ismerjük a mai társadalmi mozgásokat Európában, éppen az új ipari-technikai forradalom hatását? Vajon helyes például, hogy e szociális-kulturális mozgásokat tanulmányozó társadalomtudományokra EUszinten alig fordítunk figyelmet? Nézzük csak a tudományos keretprogramokat! Ezekben eddig elsősorban a termeléshez kapcsolódó, ún. élet-telen természettudományok álltak a központban, most végre, az 1999-ben indult V. keretprogramban az élettudományok (biológia, ökológia). De miért maradnak ki a társadalomtudományok? Nem jött el az ideje a társadalomtudományok preferálásának? Hogy pontosabban ismerjük a kontinens társadalmait. Talán a 21. században.

■ **Kulturális diverzitás.** A harmadik alapelv: *kulturális diverzitás*. Sehol a világon ekkora – aránylag kicsiny – területen ilyen sokféle anya-

nyelvi kultúra és sokféle szokásrend nem tudott *azonos szintre*, irodalmi szintre emelkedni, mint Európában. A világ legsokszínűbb kultúrája él ma is itt. Európa nagy előnye a kultúrák keveredése. (Igaz, hátránya: a kultúrák harca, különösen a nemzetállamok korában.) Mi egy olyan EU-ban szeretnénk öregkorunkban élni, amelyikben a nagy nemzeti kultúrák mellett a kis nemzeti kultúrák is világszinten élnek. Vagyis a 21. század EU-ja legyen részben a polgárok, részben a nemzetek Európája.

*Sokféle kultúra
azonos szinten*

*

Azt hiszem tehát, vannak alapjai az európai identitásnak. A kérdés: építsünk-e erre fel mi, értelmiségiek egy adekvát, modern kulturális identitás-épületet? Igaz: az *euró* a legerősebb összekötő anyaga lehet az európai identitásnak. De a spontán gazdasági, igazgatási tényezőkön túl figyelni kell a *szellemi tényezőkre* is. Vajon nem kellene a kultúr- és oktatáspolitikai programokat e szempontból felülvizsgálni? Vajon nem kellene az „Európa -történetet” mint tantárgyat az EU-tagállamokban kötelező stúdiumként – a történelem részeként – bevezetni?

És ha már a javaslatoknál tartok: miért nem ösztönözük Európa-történeti munkák megalkotását, kiadását? (Ismerve a rendelkezésre álló műveket, mondom ezt.) Vajon a népszerű Krónika-sorozatban miért nem csinálunk egy „Chronik Europas”-t?

*Európa
krónikája*

EURÓPA NYUGATI ÉS KELETI FELÉNEK EGYMÁSRAUTALTSÁGÁRÓL

Történelmi szempontból nézve az Európai Unió előtörténelmét, gyakran megfeledkezünk arról, hogy a mai európai integráció éppen ezerestendős folyamat. Tehát tartogat a jelenre tanulságokat.

*A keleti
kiterjesztés*

Először a Frank, majd a Német-római (szent) Birodalom a 8–18. századig ugyanazon földrajzi határig igyekezett kitolni területszerkezeti egységét, amely földrajzi határt keleten az EU-ba most felvételre váró 10 állam foglalja el. Vagyis: a Frank Birodalom keleti végvidékén a 10–11. századi államalapítások a mostani EU-s kiterjesztés keleti határaival esett (esik) egybe. Már a 10. században is a nyugati kultúra igazgatásformáinak keleti kiterjesztéséért folyt a harc. 1000 és 2000 között ezek az integrációs szálak *Európa szíve* és a *keleti peremvidék* között hol erősebbek voltak, hol gyengébbek. Néhány tanulságot ebből levonhatunk.

Minden eddigi integrációs periódusban *a gazdaság, a biztonságpolitika* volt a mozgatórugó. (És ezen tényezők nélkül nincs integráció a 21. században sem.) De a másik nagy tanulság: az integráció azokon a területeken volt erős, ahol a gazdasági egymásrautaltság párosult a *társadalmi-kulturális integrációval* is. A munkakultúra, az oktatás, a műveltség, a szokásrend, a hit egy időben alakult át a kereskedelmi és hadi utak kiépülésével.

Kulturális integráció Vajon mi, amikor az EU jövőbeli (keleti) határaitól gondolkodunk, beszélünk-e eleget a kulturális integrációról? Ma már az EU-nak van markáns politikai rendszere (Maastricht), védelmi politikája (NATO), gazdaság- és pénzügyi politikája (euró), most már környezetpolitikája is, de vajon mennyire erős a *humánpolitikája*?* A keleti és, tegyük hozzá, a déli peremterületek szerves integrációja csakis határozottabb humánpolitikai koncepcióval képzelhető el. Vajon nem kellene ilyen szempontból újravizsgálni az EU *pénzügyi ráfordításának preferenciáit*?

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ HATÁRAI

Civilizációk központjai Az európai kultúra történelmében a civilizációk központjai az évezredek során (ha megélnék ennyit) vándorolnak. Kultúránk alapja – mint már említettem – a görög–latin közösség-szerveződési és a zsidó–keresztény életelveken nyugszik.

Első központjai a Kr. e. évezredben *Görögország*, illetve a Földközi-tenger keleti vidéke, majd *Itália*, *Bizánc* és a Kr. u. 2. évezredben a mai *Nyugat-Európa* (benne Észak- és Közép-Európával). De kiterjedt időközben a keleti szláv területekre (Oroszország), majd Dél- és Észak-Amerikára, részben Afrikára is.

A 20. században a kultúrkörnek már kétségtelenül *Észak-Amerika* lett a központja, amely legnagyobb kultúrán belüli riválisának a kelet-európai *Oroszországot* tekintette.

De mi lesz most, amikor Oroszország mint világbirodalmi központ elbukott? Most ki kinek a valós riválisa? Vajon ma már az amerikai–nyugat-európai baráti viszonyban nem jutott-e túlsúlyra a rivalizálás eleme? És mit hoz a holnap? És Oroszország?

Politikai, földrajzi és kulturális határok Vajon pontosan látjuk, hogy a terjeszkedés Európa keleti felére mennyi haszonnal járhat? Egyáltalán, mi legyen az *EU viszonya* a földrajzi és kulturális értelemben vett Európa egészéhez?

Tudott, hogy az Európai Unió nem azonos *sem a földrajzi*, *sem a kulturális értelemben* vett Európával. Talán nem is kell, hogy valamikor is azonos legyen.

Miről beszél ugyanakkor az ezeréves integrációs történelem? Beszél részben arról is, hogy Nyugat-Európa politikai, gazdasági és kulturális hatalmai mindig is *aktív kapcsolatban voltak a keleti* (ortodox) keresztények lakta területekkel. A 20. század második felében, éppen az új világ-gazdasági rendszer kialakulásának idején ez a kapcsolatrendszer megszakadt. Az egymásrautaltság feledésbe merült a szovjet kommunista rendszer miatt. Sőt! Máig árnyékba szorult ez az egymásrautaltság.

* 1999. június 21. „Európának nincs humánstratégiája”.

Legyünk őszinték: az európai uniós integráció gazdaság- és külpolitikája máig magán hordja ezt az egyoldalúságot: az érthető szovjetellenesség egyoldalúan csak az amerikai kötődéseinkre fordította a figyelmet. Most, a szovjet rendszer összeomlása után lassan – nagyon lassan – kezd az *EU önálló világstratégiában* gondolkodni. Vajon nem kellene egy új keleti politikát kezdeményezni? És ehhez a csatlakozásra váró 10 államot támaszpontként használni? Az Egyesült Államoknak van Oroszország-politikája. Vajon az EU-nak van-e? Vajon nem kellene először éppen a kultúra, a tudomány területén aktivizálni ezt a keleti politikát? Mielőtt Oroszország az amerikai kultúra szemétdombjává válik?

„Oroszország-politika”
hiánya

MI IS AZ EU, ÉS MI A CÉLJA?

Az EU területigazgatási egység, amelynek célja, hogy a területén élő lakosság legyen *versenyképes* a termelési és kulturális világpiacon, biztosítsa az *életminőséget*, és biztosítsa a területén élő számtalan *nemzeti kultúra, szokásrend* modernizációját és így fennmaradását.*

Verseny-
képesség, élet-
minőség

De hogyan valósítható meg e hármas cél?

Vajon *milyen nyelven* fognak beszélni az unió polgárai? Egyszerűsítettnek tűnő kérdés, de fel kell tenni: mi lesz a kis anyanyelvi kultúrákkal? A versenyképesség egyrészt megköveteli, hogy az unió polgárai beszéljék valamilyen szinten a világméretű lingua francát, az angolt, és valamelyik lokális lingua francát: a franciát, a németet, az oroszot, a spanyolt. De a versenyképesség azt is megköveteli, hogy valamely nyelven tökéletesen elsajátítsuk már kisgyermekkorban modern világunk mind komplikáltabb ismereteit. És ez csak az anyanyelven lehetséges. Ezért is talán a 21. század Európai Uniójában sokkal nagyobb súlyt kell helyezni a *nyelvoktatásra* és a *lokális kultúrkincsek* megőrzésére.

No és az informatikai eszköztár! Aki nem tanulja meg már gyermekkorában az új információhordozók kezelését, az lemarad a világversenyben. Az internet csak egy része – de joggal a legtöbbit emlegetett része – e multimédia-kultúrának. Köztudott: az európai népek máris lemaradtak az USA és Japán mögött. Pedig a 21. század termelési és kulturális versenye azon fog eldőlni – ez az európai történelem és a Szovjetunió bukásának egyik tanulsága –, hogy mennyire lehet biztosítani a jól képzett szakmunkást a csúcstechnológiák mögé. Hiszen – ahogy a Clinton-jelentés is mondja 1997 áprilisából – 2015-ben a mai legjobb szakmunkások 20 százaléka felelne meg az akkori – a majdani – elvárásoknak. Vajon nem kellene egy aktívabb és koncentráltabb uniós kultúr- és tudó-

Termelési-
kulturális
verseny

*1999. április 1. „Európa és polgárai, politikusai”.

mánypolitikát kezdeményezni? Szabad ennyire a nemzetállamok szintjén hagyni a kultúr- és tudománypolitikát?

A nemzetállamokat máris megfosztják évezredek attribútumaiktól: nincs többé önálló hadügy, nincs önálló külügy, és alig várják, hogy ne legyen önálló pénzügypolitikájuk sem. De kényszeríteni kell az államokat, hogy a hatalmi államból tudatosan alakítsanak ki jobban *szolgáltató államot*. Nem vagyok annak a híve, hogy az EU kontinentális szuperállam legyen, de nem kellene elgondolkozni azon, hogy legyen tudatosabb humánpolitikája, és írjon elő a tagállamoknak határozottabb normatívákat az oktatás (általában a nevelés), a tudománytámogatás terén?

EURÓPA EMANCIPÁLÓDÁSA

Akadályok De miért nem tud még Európa önálló világstratégiában gondolkodni? Mi az emancipálódás akadálya?

Önmarcangolás ■ **Múltorientáltság.** Az egyik akadály az – én legalábbis erről beszéltem többször –, hogy az EU és az egész európai értelmiség múltorientált. Mindnyájan elsősorban a múltunkkal foglalkozunk. Önmarcangolóan. Az EU 1946–92 közötti előtörténetének csak egyik alaptényezője: a nagy piac előnyeinek kihasználása, a termelési közösség kialakítása. (Ez szülte már a századelőn az Európai Egyesült Államok gondolatát is: versenyképesség a nagy térségi Amerikával.)

Nagyatyáink bűnei miatt? ■ **Bűntudat.** De a másik alaptényezője ezen fél évszázadnak: a bűntudat, a világháborúk, a tömegpusztítások miatt. (Ami bűntudat, tegyük hozzá, jogos is volt és maradt.) Mi, európai értelmiségiek, önkritikusabban nézzük a múltunkat, mint bármelyik más kontinens értelmiségije. Ez helyes. Még akkor sem tágítunk ezen önkritikus álláspontunktól, ha más kontinensek politikai tényezői – hol keletről, hol nyugatról – vállaltaik, gazdasági érdekeik miatt zsarolnak is bennünket nagyatyáink-atyáink ostobaságai vagy bűnei miatt. És egyszerűen önző gazdasági-hatalmi érdekérvényesítéstől vezérelve.

Az Európa-stratégia hiánya ■ **Kultúrpeszimizmus. A jövőorientáltság hiánya.** A baj az, hogy *elfelejtettünk közben a jövővel foglalkozni.* És elfelejtettük saját értékeinket mozgósítani, védeni a múltból. Elfelejtettünk múltunkra büszke európaiak lenni. A kultúrpeszimizmus Európája lettünk. A *dinamikus, jövőorientált amerikai testvérkultúra mellett* vagy azzal szemben.

*

Vajon nem kellene-e létrehozni egy modern think-tanket, amely intézetek, tanszékek koordinálásával készítené egy tanulmányt „Európa 2030-ban” címmel, vizsgálva, hogy mi lesz a kontinens gazdasági potenciáljával, hol nyílnak kitörési pontok? Mi lesz a kontinens víz- és nyers-

anyagkészletével, közlekedésével, informatikájával, a nyelvi kultúrákkal, milyen lesz az európai nemzetállamok jövője és így tovább? Konkrét tapasztalat: Magyarországon 1996-ban az MTA kezdett ún. nemzeti stratégiai kutatásokba, amelyek eredményeként már 18 tömören fogalmazott tanulmánykötet készült az agráriumról, politikai rendszerről, informatikáról, biztonságpolitikáról, Dunáról, regionalizmusról, az anyanyelv és a lingua francák viszonyáról stb. 56 ezer példányos folyóirat rövid (2-3 oldalas) összefoglalóival bombázzuk a hazai politikai elitet és a középosztályt: kezdjen jövőorientáltabban gondolkodni! Miért ne lehetne uniós méretekben ezt a kísérletet megindítani? Ki más fogalmazhatja meg a stratégiai alternatívákat, ha nem a tudós szakértelmiség? A politikusok dolga azután: az alternatívák között választani.

Megjelent: Ezredforduló, 2001/1. 5–9. old.